

**ТРИ ИСТОРИЧЕСКИ ТЕРМИНА ЗА РОДСТВОТО:
ПРАМАМА, ПРАТЪШТА, ПРАЩОУРА**

Марияна ЦИБРАНСКА-КОСТОВА

Институт за български език–БАН, България

E-mail: tzipbran@ibl.bas.bg

THREE HISTORICAL KINSHIP TERMS: PRAMAMA (ПРАМАМА), PRATASHTA (ПРАТЪШТА), PRASHTOURA (ПРАЩОУРА)

Mariyana TSIBRANSKA-KOSTOVA

Institute for Bulgarian language-BAS, Bulgaria

E-mail: tzipbran@ibl.bas.bg

ABSTRACT: Three historical kinship terms attested in South Slavic legal texts of translated character are the subject of this article: *pramama* ‘great-grandmother’; *pratachta* – a problematic term adapted to different contextual ambiance, but presumably designating the mother (stepmother) of the mother-in law; *prachtoura* ‘great-granddaughter’. They reveal a sustainable model of nomination, transmitted in the modern ways for linguistic expression of the more distant kinship. The word-forming model of one-part cognate terms formed with prefixes пра or прѣ is historically productive, and retains its vitality from the past to the contemporary times. There are both established, commonly used and of high-frequency representatives, and rare ones. Although one can suppose the influence of the corresponding Greek term, respectively the attempt to calque it, the distant kinship provoked the use of a domestic fund, as the mentioned prefixes, which mark the temporal anteriority and the feature ‘old, aged’. It is not coincidental that in the traditional popular culture the expression “up to the ninth generation” implies the distant kinship. Distant kinship was obviously important in the times of the Ottoman domination, when the family played a major role in preserving identity. Positions in more distant genealogy were a challenge to the Slavic translators of Byzantine legal writings on the degrees of kinship from the late Middle Ages. They enriched the kinship terminology with new representatives.

KEYWORDS: Slavonic historical kinship terminology, Slavic legal texts, distant kinship

В съвременния български език някои конкретни родствени отношения във възходящ и низходящ ред след втора степен се назовават чрез редупликация на представката *пра-*, но практически официализация имат ограничен набор от термини, като *прапрабаба*, *праправнук*, *прапраядо*, към които се добавят обобщаващи названия за родоначалие и за далечен прародител изобщо – *праотец*, *прародина*, *прародител* и др. (ОПРБЕ, 2012, с. 506). От съвременна гледна точка те са семантично прозрачни и носителите на езика биха могли да се поколебаят само за начина им на изписване. Системата на роднинската терминология по дефиниция е консервативна и свързана с традицията, защото възпроизвежда изконните за всяко общество генеалогични връзки. В настоящия кратък материал си поставяме за цел да анализираме три термина в диахрония, които разкриват устойчив модел на номинация, пренесен с някои промени в съвременните начини за назоваване на по-далечното родство. Задачите ни са да приведем неизвестни или малко известни факти за тяхната писмена поява; да установим кореспондиращите гръцки съответници, където това е възможно; да коментираме ономасиологичната и семасиологичната им характеристика.

Представките *пра-* и *прѣ-* развиват синонимия по отношение на далечното родство. Това се дължи на факта, че исторически между някои значения на *прѣ-* – за усилване на признак във висша степен, за извършване на действие преди, в предишен, минал момент спрямо друг, и тези на *пра-* за означение на отдалеченост, маркиране на начален момент и за усилване на признак, се оформя припокриващо се семантично поле (БЕР, 2012, 5, 577, 621). Синонимията повлиява наличието на графични дублети, отразени в самостоятелни речникови статии в диахронните речници, сравни: *праотъць* и *прѣотъць* (Miklosich, 1977, s. 658, s. 740); у И. Срезневски родствените названия са представени само на префикса *пра-* прабаба, прадед, праотъць, прародител и др., но има и производни *прѣродъньи* (1902, 2, с. 1342, 1362, 1370, 1372, 1688). Подобни примери дава и Речникът на Найден Геров, в който авторът обяснява, че префиксът *пра-* за далечно родство се среща в малко думи вместо *прѣ*, а за последния изрично отбелязва, че далечното родство е негово специално значение: *правнукъ*, *правнукыня*, *прѣбаба* и др. (Героу,

1977, 4, с. 255, 329). Съвременните обобщаващи трудове върху българската роднинска терминология разкриват дълбоката връзка между синхрония и диахрония в изследвания аспект: в днешните български диалекти *пра* и *пре* са синоними в отделни названия, тип *превнук*, *правнук*, а за далечна генеалогия се обобщава префиксът *пра-* (Китанова, 2010, с. 72; Холиолчев, Младенов, Радева, 2012, с. 509, 511 – 512; Георгиева, 2016, с. 60, 76, 176). Още един номинационен тип в системата на родството е застъпен в диахрония, макар и по-ограничено. Това е редупликацията на представката *пра-*, чрез което възникват едносъставни термини за представители на рода с по-далечна кръвна връзка, т.е. за по-далечна генеалогия не се създава специален термин, а основният се маркира със словообразователен елемент. В исторически план този тип номинация се развива в примери като праправънъкът ‘син на правнук’, прапрадъд ‘баща на прададо’, разгледани от И. Срезневски по паметници от XV–XVI в. (Срезневский, 1902, 2, с. 1371).

Средновековните юридически ръкописи са естествена среда за поява на родствени термини, доколкото всеки номоканон по правило съдържа норми от областта на семейното право, годежа, брака, зестрата, наследяването и др., а тези тематични области обуславят употребата им с цел да се регламентират правата и задълженията на субектите. Източниците за нашия анализ са:

Псевдозонариният номоканон – среднобългарски юридически превод от първата половина на XIV в. с голяма популярност в орбитата на Slavia Orthodoxa. Анализът се основава на един от най-ранните му преписи с български произход от 60-80-те години на XIV в. – *ЦИАИ 1160* (Църковен историко-архивен институт към св. Синод на Българската православна църква в София; паметникът е издаден фототипно – Архивски номоканон, 2007);

Азбучната синтагма на Матей Властар в нейния южнославянски превод от края на XIV в. (издание на текста у Новаковић, 1907). Най-ранният запазен славянски препис на Синтагмата се датира от 1370 или 1380 г. и е известен като Пчински, или Стари Карловачки, с местонахождение Патриаршеската библиотека в Белград, № 70 (Новаковић, 1907, с. 64 – 65; Alexandrov, 2012, s. 188; Суботин-Голубовић, 2013, с. 16);

За степените на родството и забранените бракове, съчинение на критския духовник Захария Скордилий Марафара от XVI в., преведено сред южните славяни вероятно още в края на XVI или самото начало на XVII в. и поместено като апендикс от по-късна епоха в същия ръкопис *ЦИАИ 1160*. Допълнителен сравнителен източник е още един препис от съчинението на Скордилий – *РНБ ОР Погод. 243* от първата половина на XVII в. (Иванова, 1981, с. 251)¹.

Трите термина, които подлагаме на анализ тук, са следните:

Прѣмама: никто же бо мѡжетъ възѣти мѡръзъ свою или бѡбѣ или прѣбѡбѣ или вѡрѣ бѡбѣ или тре бѡбѣ или прѣмѡмѣ *ЦИАИ 1160, 207a* (в *РНБ ОР Погод. 243*, л. 113a прѡмама); гръцкият текст на Захария Скордилий е издаден от М. И. Горчаков (1880, с. 43–53) и гласи: ἢ τὴν μάμην, ἢ τὴν προμάμην, ἢ τὴν δισμάμην, ἢ τὴν τρισμάμην, ἢ τὴν ἀπομάμην. Още И. Срезневски привежда родственото название *прамати*, което може да означава както библейската прародителка Ева, така и позицията ‘майка на баща или майка’ (Срезневский, 1902, 2, с. 1370). Терминът *прѣмама* обаче не е засвидетелстван в историческата лексикография. На него първа обръща внимание М. Райкова, приемайки го с пълно основание за назоваване на прапрабабата, без да търси и привежда гръцки съответствия (Райкова, 1999, с. 237). Гръцкият текст на Скордилий спомага да се уточни, че пра/прѣмама съответства на ἀπομάμη ‘*прапрабаба*’. Всички засвидетелствани гръцки термини в ж. р. по линия на майката назад към предците в дадения контекст са производни от μάμη ‘баба’ с префигиране: προμάμη ‘прабаба’ и т.н., като се изравняват по смисъл с латинските термини *atavia*, *abavia* за далечен прародител в ж. р. (Héritès, 1910, с.457; LBG). Отпращането в по-далечното родство е накарало преводача да смени основата на термина и вместо съвременния начин – производно от *баба* с редупликация на префикса, той въвежда семата *мама* и словообразователен компонент: *прѣмама* ‘прапрабаба; най-възрастната жена в семейството;

¹ Дигитализиран на <http://nlr.ru/manuscripts/RA1527/elektronnyiy-katalog?ab=18B0724B-C5B2-4264-AC52-34E7900D92F8>. Описан е като сръбски Номоканон от първата четвърт на XVII в. По същество представлява редакция на Номоканона при Великия Требник. Интересуваният ни текст е на л. 112a – 135b.

неточно, тъй като преписът в *РНБ ОР Погод.243* предлага следното различие: працоура > працоурѣ, л. 113а. Последният пример е изключително ценен, тъй като става въпрос за много рядко название за далечно родство. В южнославянския превод на византийския законодателен свод *Прохирон* по неговия Иловички препис от 1262 се използва лексемата працоуръ в м. р. ‘праправнук’, ἀλεγγόνος (Цибранска-Костова, 2021, с. 101 – 102). В допълнението към *ЦИАИ 1160* без всякакво съмнение следва да се чете працоура в същото значение – ‘праправнучка’, ἀλεγγόνη. Лексемата не само контекстово съответства на гръцкия оригинал, но по всяка вероятност е белег на превода, който впоследствие е затруднил преписвачите в означаването на тази роднинска позиция. Примерът допълва историята на термините працоуръ, працоура на Славянския юг, тъй като по-богатото документиране на працоуръ, процоуръ се наблюдава в руски източници, например в летописни съчинения за уточняване на далечната генеалогия на руските князе (Срезневский, 1902, 2, с. 1375); сравни дори прапрацоуръ ‘отец пращура’, както працоурята за назоваване на потомци от шесто коляно в късни източници от XV–XVII в. (СРЯ, 1992, 18, с. 136, с. 142). В руската традиция лексемата се подлага на така наречената енантиосемия и развива две противоположни значения – прапрадядо и праправнук.

В заключение може да изтъкнем, че словообразователният модел за роднински термини от едносъставни названия, оформени с префиксите пра- или прѣ-, е исторически продуктивен и запазва своята жизненост от миналото до съвременността. Сред тези названия се срещат както утвърдени, общоупотребими и с висока честота представители, така и редки лексеми. След падането на Константинопол под османска власт през 1453 г. във византийската книжнина възникват обобщаващи компилации върху предходни съчинения за степените на родство и за забранените бракове, които се отразяват на вида и характера на използваните преводни съчинения сред славяните на Балканите и в орбитата на Slavia Orthodoxa. Роднинските термини са неразделна част от правните диспозиции със светски и каноничен характер, които може да открием в номоканони, епитимийници, требници, сборници със смесено съдържание, допълнения към готови преводи на юридически състави. Те имат голямо значение за правната култура в епохата на Късното средновековие. През периода на османското владичество, когато бракът попада в кръстосания обсег на православната църква, народното обичайно право и турските съдилища, въпросът за спазването на християнските норми стои на дневен ред; възниква необходимост от текстове с практическо приложение и на говорим език, които да улесняват дейността на свещениците; нужно е да се отстранят противоречията от исторически и каноничен характер. Успоредно с това се въвежда в обращение обогатена система от роднински термини, които трябва да отговорят на потребността от съхранение на идентичността и нарасналата роля на рода в нейното отстояване. Неслучайно още солунският свещеноиннок Матей Властар в своята *Азбучна синтагма* от 1335 г. изтъква, че е по-добре да не се определя степента на родство според раждането, както е било „при древните“, а според естеството, близостта или отдалечеността на родството, т.е. според отношението към родоначалника (Суботин-Голубовић, 2013, с. 93). В такъв контекст термините за далечно родство, които разгледахме тук, намират своето място и пренасяйки многовековния опит на кирилската писмена традиция, засвидетелстват важен етап от развоя на българската и славянската роднинска терминология.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Архивски номоканон (2007)** Архивски номоканон. Български ръкопис от XIV в. Фототипно издание. Изданието подготвиха А. Кръстев и Цв. Янакиева. Шумен: УИ, 259 с. (Arhivsi nomokanon. Balgarski rakopis ot XIV v. Fototipno izdanie. Izdaniето podgotvija A. Krastev i Ts. Yanakieva. Shumen: UI, 259 s.)
- БЕР (1971–2017-)** Български етимологичен речник. Т. 1–8. София: Издателство на БАН (Balgarski etimologichen rechnik. T. 1–8. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)
- Бјелетић, М. (1994)** Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику. – *Јужнословенски филолог*, 50, с. 199 – 207 (Bjeletić, M. Terminologija krvnog srodstva u srpskohrvatskom jeziku. – *Južnoslovenski filolog*, 50, s. 199 – 207.)

- Георгиева, Цв. (2016)** Родството и роднинските названия в българския език (семантика и лексикографско представяне). София: Авангард Прима, 213 с. (*Georgieva, Tsv. Rodstvoto i rodninskite nazvaniya v balgarskiya ezik (semantika i leksikografsko predstaviane). Sofia: Avangard Prima, 213 s.*)
- Геров, Н. (1975–1978)** Речник на българския език. Т. 1–6. София: Български писател (*Gerov, N. Rechnik na balgarskiya ezik. T. 1–6. Sofia: Balgarski pisatel.*)
- Горчаков, М. И. (1880)** О тайне супружества. Происхождение, историко-юридическое значение и каноническое достоинство 50-й (по спискам патриархов Иосифа и Никона 51-й) главы печатной Кормчей книги. Исследование по истории русского церковного права. Санкт-Петербург: типография. В. С. Балашева, 447 с. (*Gorchakov, M. I. O taïne supruzhestva. Proiskhozhdenie, istoriko-iuridicheskoe znachenie i kanonicheskoe dostoinstvo 50-i (po spiskam patriarkhov Iosifa i Nikona 51-i) glavy Kormchej knigi. Issledovanie po istorii russkogo tserkovnogo prava. Sankt-Peterburg: tipografija. V. S. Balasheva, 447 s.*) https://azbyka.ru/otechnik/Mihail_Gorchakov/ (12.12.2021).
- Иванова, Кл. (1981)** Български, сръбски и молдовлахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин. София: Издателство на БАН, 576 с. (*Ivanova, Kl. Balgarski, srabski i moldovlahiyski kirilski rakopisi v sbirkata na M. P. Pogodin. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 576 s.*)
- Китанова, М. (2010)** Етнолингвистични етюди. Велико Търново: Знак 94, 135 с. (*Kitanova, M. Etnolingvistichni etyudi. Veliko Tarnovo, Znak 94, 135 s.*)
- Новаковић, Ст. (1907)** Матије Властара Синтагмат. Азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила. – В: Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. Прво одељење, споменици на српском језику, књ. IV, у Београду (*Novaković, St. Matije Vlastara Sintagmat. Azbučni zbornik vizantijskih crkvenih i državnih zakona i pravila. –V: Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. Prvo odeljenje, spomenici na srpskom jeziku, knj. IV, u Beogradu.*)
- ОПРБЕ (2012)** Официален правописен речник на българския език. София: Просвета, 676 с. (*Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia: Prosveta, 676 s.*)
- Райкова, М. (1999)** За някои лексеми в номоканонични текстове от XVII век. – В: Научни трудове на Пловдивския университет „Пансий Хилендарски“. Филология. Т. 1. Пловдив, с. 231 – 239 (*Raykova, M. Za nyakoi leksemi v nomokanonichni tekstove ot XVII vek. – V: Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet "Paisiy Hilendarski". Filologiya. 1. Plovdiv, s. 231 – 239.*)
- Срезневский, И. И. (1893–1912)** Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Т. 1–3. СПб.: Типография Императорской академии наук (*Sreznevskii, I. I. Materialy dlia slovaria drevnerusskogo iazyka po pismennym pamiatnikam. T. 1–3. SPb.: Tipografiia Imperatorskoi akademii nauk.*)
- СРЯ (1975-)** Словарь русского языка XI – XVII вв. Москва: Наука (*Slovar' russkogo jazyka XI – XVII vv. Moskva: Nauka.*)
- Суботин-Голубовић, Т. (2013)** Матија Властар Синтагма. Са српскословенског језика превела Т. Суботин-Голубовић. Београд: САНУ, 435 с. (*Subotin-Golubović, T. Matija Vlastar Sintagma. Sa srpskoslovenskog jezika prevela T. Subotin-Golubović. Beograd: SANU, 435 s.*)
- Тасева, Л. (2021)** Роднинската терминология като изпитание за преводача на Манасиевата хроника: двукоренни думи. – В: Югоизточна Европа през вековете: социална история, езикови и културни контакти. // *Studia Balkanica*, 35 (съставители: Л. Тасева, П. Данова). София: Институт по българистика с център по тракология, БАН, с. 407 – 436. (*Taseva, L. Rodninskata terminologiya kato izpitanie za prevodacha na Manasievata hronika: dvukorenni dumi. – V: Yugoiztochna Ecropa prez vekovete: sotsialna istoriya, ezikovi I kulturni kontakti. // Studia Balkanica, 35. (sastavili L. Taseva, P. Danova. Sofiya): Institute of Balkan Studies and Centre of Thracology, Bulgarian Academy of Sciences, s. 407 – 436.*)

- Толстая, С. М. (1959)** Категория родства в этнолингвистической перспективе. – В: Категория родства в языке и культуре . Отв. ред. С. М. Толстая. Москва: Индрик, с. 7 – 22 (*Tolstaia, S. M. Kategoriiia rodstva v ètnolingvisticheskoï perspektive. – V: Kategoriiia rodstva v iazyke i kul'ture . Otv. red. S. M. Tolstaia. Moskva: Indrik, s. 7 – 22.*).
- Трубачев, О. Н. (1959)** История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. Москва: Издательство АН СССР, 211 с. (*Trubachev, O. N. Istoriia slavianskikh terminov rodstva i nekotorykh drevnejshikh terminov obshchestvennogo stroia. Moskva: Izdatel'stvo ANSSSR, 211 s.*)
- Холиолчев, Хр., М. Младенов, Л. Радева (2012)** Българска семейно-родова лексика. Енциклопедичен речник. София: Изток–Запад, 776 с. (*Holiolchev, Chr., M. Mladenov, L. Radeva. Balgarska semejno-rodova leksika. Entsiklopedichen rechnik. Sofia: Iztok-Zapad, 776 s.*)
- Цибранска-Костова, М. (2021)** Прохирон/Закон градски. Юридическото наследство на православно славянство. София: Валентин Траянов, 345 с. (*Tsibranska-Kostova, M. Prohiron/Zakon gradski. Yuridicheskoto nasledstvo na pravoslavnoto slavyanstvo. Sofia: Valentin Trayanov, 345 s.*)
- Alexandrov, V. (2012)** The Syntagma of Matthew Blastares. The destiny of a Byzantine Legal Code among the Orthodox Slavs and Romanians 14–17 centuries. Frankfurt am Main: Löwenklau–Gesellschaft E.V. Frankfurt, 247 s.
- Cotelerius, J. –B. (1677)** Ecclesiae Graecae Monumenta. T. 1. Paris: Luteciae Parisinorum, s. 68 – 158.
- Du Cange, Ch. (1954)** Glossarium mediae et infimae latinitatis. Akademische druck- u. verlagsanstalt. Reprint, Graz – Austria. Band I. (A–B); II–III Band (C–F); IV–V (G–N); VI–VII (O–S); VIII–X (T–Z).
- Hépitès, A. Th. (1910)** Dictionnaire Grec-Français et Français-Grec. T. 3. Ev Αθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Π. Α. Πετρακου, 1488 s.
- LBG (1994–2017-)** Lexikon zur byzantinischen Gräzität besonders des 9.–12. Jahrhunderts (Veröffentlichungen der Kommission für Byzantinistik VI, Erich Trapp (ed.). Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 1–8. <http://stephanus.tlg.uci.edu/lbg/#eid=1> (02.12. 2021).
- Miklosich, F. (1977)** Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum. Emendatum auctum. Reprint. Neudruck der ausgabe, 1161s.